

معرفی مجموعه ی علیخانی اشکنان

یکی از آثار ارزشمند بجای مانده از سده های گذشته در اشکنان مجموعه علیخانی است که در قرن 13 هجری قمری توسط علیخان اشکنانی حاکم بیخ فال (شهرستان فعلی لامرد و مهر) ساخته شده است. علیخان که منصب حکومتی خود را از قوام السلطنه حاکم فارس دریافت نموده بود، در آن سالهای سخت ناامنی علاوه بر ایجاد امنیت فراگیر در منطقه، موجب و بانی آبادانیهای زیادی در منطقه شد. تا جایی که که اشکنان آن روز مقصد مهاجرت تعداد زیادی از اهالی لارستان گردید و کسب و کار رونق گرفته و تجارت از مبدأ اشکنان به داخل و خارج از کشور رواج یافت. علیخان برای اداره منطقه ی تحت نفوذش اقدام به ساخت قلعه ای بزرگ در اشکنان و چندین قلعه در مقیاس کوچکتر در روستاهای تابعه نمود تا بدینوسیله امنیت که گوهر نایاب آن روزگار بود به منطقه باز گرداند. طبع بلند و فهم و درایت وی موجب گشت که از اطراف و اکناف صاحبان حرف به اشکنان سرازیر شوند. تا اینکه اغلب حرفه های رایج در آن دوران در اشکنان فعال گشته و بیشتر نیاز مردم در منطقه تامین می شد. همچنین با دستور وی اولین مکتب خانه ی رسمی در اشکنان ساخته و راه اندازی شد.

مسجد علیخان

روحیه مذهبی این رجل سیاسی موجب گشت که بنیا نگذار مسجد جامع اشکنان بشود، این مسجد که با زیر بنای 600 متر مربع شامل دو شبستان و یک صحن است، اکنون با گذشت یک قرن و نیم همچنان چون نگینی در این شهر می درخشد. وی همچنین در کنار مسجد حمامی زیبا را بنا نهاد. این دو بنا که در نوع خود کم نظیر هستند در سال 1370 در سازمان میراث فرهنگی فارس به ثبت رسیدند تا همچنان ماندگار بمانند.

کتیبه ی مسجد علیخان که بر سر در ورودی شبستان آن نصب شده است شامل چند بیت شعر در وصف مسجد و سازنده ی آن و در مدح ناصر الدین شاه قاجار است و در بیت آخر تاریخ ساخت مسجد به حروف ابجد حك شده است. علاوه بر این در حاشیه ی کتیبه، سال ساخت بنا عدد 1296 هجری قمری ذکر شده است. صحن مسجد در واقع سقف شبستانی زیر زمینی است که معماری آن با شبستان اصلی تفاوت دارد سقف این شبستان از داخل گنبدی شکل و از بیرون مسطح و با سنگ و گچ پوشیده شده است در حالیکه سقف شبستان اصلی با تیر و تیرچه ی چوبی منقش می باشد. یکی از ویژگیهای این بنا نقاشیهای چشم نواز و خیره کننده همراه با رنگ آمیزی منحصر به فرد بر روی تیرها و تیرچه های سقف است که نگاه هر بیننده ی تازه واردی را به سوی خود جلب می کند. رنگ آمیزی سقف مسجد بی شباهت به قالیچه های با ارزش قدیمی که گذر زمان رنگ آن ها را باخته

، نیست. دیوارها و ستونهای شبستان به رنگ سبز ملایم و با طرح برگ نقاشی شده بوده که در تعمیرات از بین رفته است.

در مجموع استفاده از رنگ لاجوردی به عنوان رنگ زمینه به همراه رنگین کمانی از رنگهای طبیعی فضایی رویایی را در مسجد ایجاد نموده است.

هر چند گذر زمان و حوادث طبیعی و استفاده از معماران کم تجربه در تعمیر مسجد خسارات جبران ناپذیری را به این بنای ارزشمند وارد نموده است ولی با این حال می توان استفاده از رنگهای طبیعی را رمز ماندگاری نقوش زیبای باقیمانده دانست.

از ویژگیهای دیگر این بنا دیوارهای بلند آن است، این سبک معماری فضایی باز را بر روی مراجعین می گشاید به طوری که محیط شبستان را بزرگتر از اندازه واقعی می نمایاند. ستونهای مسجد به وسیله طاقهای گچ بری شده ی زیبایی به هم متصل می شود و پا ستونها و سرستونها آن چنان قرینه طراحی و ساخته شده اند که با وجود بزرگی ستونها چندان غیر معمول به نظر نمی آیند. در هر دوشبستان مسجد، محرابی مجزا منظور شده است که محراب شبستان اصلی به شکل خاصی متفاوت از سایر قسمت های مسجد گچ بری شده است. ویژگی قابل ذکر دیگری که در بنای این مسجد مشاهده می شود، ایوانی زیبا است که ورودی شبستان اصلی را به طور کامل پوشش داده است. ظاهر ایوان تقریباً شبیه درون مسجد می باشد با این تفاوت که ستونهای داخلی مدور ولی ستونهای ایوان چهار گوش است.

یکی دیگر از خصوصیات منحصر به فرد این بنا ملاحظه ی تهویه هوا در معماری آن می باشد. در دیواره های بلند شبستان دو نوع پنجره پیش بینی شده است، یک نوع آن پنجره مشبکی است که در ارتفاع حدود 4 متری و تقریباً در زیر سقف مسجد تعبیه شده است و درست در زیر این پنجره مشبک، پنجره ای بزرگتر و چسبیده به کف باز شده است، این وضعیت در چهار جهت جغرافیایی موجب شده است، همیشه کورانی از هوا در محوطه داخل شبستان جاری باشد تا در فصل تابستان مسجد خنک بماند و در فصل زمستان با بستن پنجره های پائین و باز بودن دائمی پنجره مشبک بالائی خود به خود، جا به جایی هوا کنترل و هوای مسجد بدون وسایل گرم کننده قابل تحمل می شده است.

تصویری از وقف نامه که دارای متنی بسیار زیبا و با خطی خوش نگاشته شده است در مسجد نصب شده است که در آن واقف شیوه ی اداره ی مسجد و نحوه ی تامین مخارج و موقوفات آن را ذکر نموده است.

این بنای ارزشمند با همت خیرین و نظارت اداره ی کل میراث فرهنگی استان فارس هم اکنون در حال تعمیر و مرمت می باشد.

حمام علیخان

در کنار مسجد، حمامی زیبا و نادر بنا شده است که کتیبه‌ی نصب شده بر سر در ورودی آن تاریخ 1297 هجری قمری را نشان می‌دهد. اولین چیزی که در این حمام جلب نظر می‌کند، سر در زیبایی است که نمایا نگر معماری اسلامی بنا می‌باشد که با دو کتیبه بسم الله الرحمن الرحیم و کتیبه ساخت بنا تزئین شده است. این سر در با گچ بریهای زیبا پرداخت شده و دارای دو سکوی سنگی برای استراحت مراجعہ کنندگان می‌باشد. این حمام که از نوع خزینه‌ای است با مصالح سنگ و ساروج بنا شده است و با متعلقات جانبی حدود 400 متر مربع مساحت دارد.

سقف حمام از نوع گنبدی و ستونها از جنس سنگ یکپارچه و کف و دیوارها با سنگ پلاک پوشیده شده است.

حمام از دو بخش اصلی تشکیل شده که هر کدام با چهار ستون سنگی بر پا شده است، در سالن ورودی یا رختکن حمام، مکانی برای نگهبان در نظر گرفته شده است و در محوطه رختکن حوضچه‌ای سنگی با فواره‌ای از جنس سنگ، فضا را برای مراجعہ گان تلطیف می‌نموده و دیواره‌های این سالن با نقشهای حماسی از شاهنامه‌ی فردوسی منقش بوده است که متأسفانه گذر زمان و کم توجهی به آن و تعمیرات اخیر آثار آن را از بین برده است. در این سالن سکوهایی برای رختکن و مکانی برای گذاشتن کفشها پیش بینی شده که حدود 50 سانتیمتر از کف حمام ارتفاع دارد، این سالن با حوضچه‌ای کوچک برای تطهیر و راهرویی باریک به منظور حفظ تعادل دما از گرمخانه جدا می‌شود. در سالن گرمخانه سه حوضچه نسبتاً بزرگ برای ذخیره آب سرد و گرم و ولرم ساخته شده و در وسط محوطه حوضچه‌ای با فواره‌ای سنگی جلب توجه می‌کند در این سالن علاوه بر خزینه‌ها، مکانی در یکی از زوایا با سلولهایی خاص به منظور تنظیف منظور شده است که مشهور به نوره خانه بوده و در زوایه دیگر، حد فاصل دو سالن، چند چشمه سرویس بهداشتی که هر کدام با حوضچه تطهیر از سالن شستشو جدا می‌شوند، دیده می‌شود. در زوایه‌ی دیگر اطاقی حدود 12 متر مربع با حوضچه‌ای سنگی وجود دارد که حمام خصوصی بوده و ویژه صاحب منصبان بوده است.

آب گرم در جداولی سنگی در زیر کف حمام و دیواره‌ها به منظور گرم نگه داشتن فضای حمام جاری بوده و برای تهویه هوا و تخلیه بخار آب، هواکشی در بین دو سالن و در دیواره میانی تعبیه شده است. سیستم انتقال آب در این حمام بسیار دیدنی و منحصر به فرد است و از ویژگیهای دیگر معماری این بنا محسوب می‌شود. آب رسانی حمام شامل یک

گاو چاه و یک مخزن آب می باشد که با حوض خانه ای مسقف به طور مشترک به عنوان وضوخانه ی مسجد و محل تامین آب حمام بنا شده است.

آب به وسیله دولاب و با استفاده از گاو از چاه به مخزن منتقل می شده و پس از ذخیره سازی به وسیله مجرای سنگی به سمت حمام هدایت می شده است . سیستم لوله گذاری حمام بوسیله ناودانهایی سنگی و سفالی در دیواره ها و کف حمام جا سازی شده و حوضچه های شستشو و سایر حوضچه های تزئینی و تظهیر بوسیله این سیستم لوله گذاری به مخزن اصلی متصل می بوده است . اختلاف ارتفاع مخزن و حمام باعث شده است که آب در حمام جاری شده و فواره ها فعال شوند . در بینه ی حمام دیگی بزرگ و مسی نصب بوده ، که با سوخت هیزم آب گرم حمام را تامین می کرده است و در نهایت آبهای زاید بوسیله سیستم فاضلاب حمام جمع آوری و به بیرون از حمام هدایت می شده است . علاوه بر این اطاقکی در پشت بام برای اطراق نگهبان حمام در نظر گرفته شده است .

قلعه سفید

حدود 400 متر بالاتر به سمت جنوب مسجد علیخان و در دو سمت خیابان امام حسین (ع) فعلی چند بنای باستانی دیگر جلب توجه می نماید که شامل یک قلعه ی عظیم و یک آب انبار بسیار بزرگ و یک مسجد کوچک اما زیبا میباشد این چند بنا که روی هم رفته معروف به مجموعه علیخانی میباشد هر کدام به نوبه خود آثاری ارزشمند و قابل و اعتنا است که در فاصله سالهای 1275 هجری قمری تا سال 1300 هجری قمری بنا شده است .

قلعه عظیم سفید اشکنان مقر حکومت خوانین اشکنان در دوره قاجار بوده که روزگاری نه چندان دور حاکم قسمت جنوبی استان فارس بوده اند و بر اساس مدارک موجود مسئولیت دریافت مالیات از بخش عمده ای از استان هرمزگان ، بخش شیبکوه فعلی و جزایر تابعه از جمله کیش نیز بر عهده ایشان بوده است . این قلعه بزرگ که شامل شش حیاط مجزا و چهار برج نگهبانی و یک خندق عمیق در اطراف آن ، در دو تا سه طبقه و به متر از حدود 4000 متر مربع بنا گردید و به عنوان قلعه ی مرکزی و چند قلعه ی دیگر در اندازه ی کوچکتر در روستا ها و مناطق تابعه زیر مجموعه آن بوده است که کارگزاران خان در آن مستقر بوده اند . از ویژگی های این قلعه وجود برجی عظیم در وسط قلعه بوده که نگهبان ، نردبان طنابی آن را با خود بالا می کشیده و کسی جز نگهبان امکان ورود به آنجا نداشته است . این برج بر کل قلعه و منازل اطراف و دشت پیرامون خود اشراف داشته است . این قلعه تسخیر ناپذیر توسط علی خان کلانتر وقت بنا شد .

علی خان که خود منصب خانی و شوکت الممالکی را از حاکم فارس دریافت نموده بود مردی رعیت دوست و آینده نگر بود ، لذا اقدامات عمرانی وی باعث رونق این شهر در

سده ی گذشته گردید. از جمله اقدامات ارزشمند وی، ساخت و احیای قنوات عالی آباد در تنگ خور واقع در 20 کیلو متری اشکنان بود که سالها موجب رونق کشاورزی این منطقه گردید؛ کاشت محصولاتی چون پنبه و کنجد و تنباکو و گندم وجود و صدها اصله نخل حاصل خدمت این مرد بزرگ شد در حالی که آب این قنات در مسیر خود به دشت نخلستانها را آبیاری می نمود و چرخ چند آسیاب آبی را می چرخاند و صدها هکتار مزرعه گندم وجود را آبیاری می نمود.

این قلعه عظیم در اوایل قرن اخیر در سال 1306 شمسی در راستای گسترش قدرت مرکزی و به دلیل کدورت خاطر رضا خان از خوانین جنوب فارس و به خاطر موضع گیری سیاسی آنان در سالهای مشروطه و در پی شکایات عده ای از اهالی از ساکنان قلعه مورد هجوم سربازان رضا خان قرار گرفت و تخریب شد. البته گذشت زمان و کم توجهی به آن موجب شده است که فقط آثار مختصری از آن باقی بماند و در حال حاضر تنها بخشی از دیواره های طبقه همکف و یک برج نیمه مخروبه و خندقی پر از آوار ساختمانی از آن بر جای مانده، که به دلیل کم توجهی در آستانه تخریب کامل می باشد از آنجا که مصالح به کار رفته در این قلعه بیشتر خشت و گل می باشد بیش از هر چیز در معرض فرسایش توسط باران و حوادث طبیعی است که امید است با ثبت آن اقداماتی جدی در جهت حفظ آن صورت گیرد.

مسجد باقر خان

با فاصله کمی از قلعه مسجدی کوچک و زیبا به نام مسجد باقر خان بنا شده است، طرح و نقشه این مسجد تقریباً شبیه مسجد علی خان است که شامل شبستانی با پنجره های مشبک و اطاقکی در درون مسجد و یک راه پله و حیاطی کوچک و سردر، توسط باقرخان فرزند علیخان برای ساکنین قلعه ساخته شده است. از ویژگیهای منحصر در معماری این بنا پنجره های مشبک بزرگ و چشم نواز در سه جهت ساختمان می باشد علاوه بر این با توجه به ساخت بنا در حاشیه رودخانه و آب انبار بدلیل ساخت آن در ارتفاعی مناسب، تا کنون سیل آنها هیچگونه خسارتی به آن وارد ننموده اند. اخیراً با ثبت این بنا در میراث فرهنگی اقدام به بازسازی و مرمت آن شده است. هر چند که مرمت این بنا چندان استادانه صورت نگرفته ولی در مجموع باعث حفظ این بنای تاریخی و جلوگیری از خطر تخریب دائمی آن شده است.

آثار گچ بری ها بر روی ستونها و دیواره ها و خصوصاً محراب مسجد به خوبی مشهود است و امید است مسئولین محترم میراث فرهنگی نسبت به مرمت آن تجدید نظر نموده و جلوه های زیبای معماری آن را حفظ نمایند.

آب انبار علیخان

در کنار مسجد یک اثر تاریخی دیگری به نام آب انبار علیخان با سقف هرمی و بزرگ آن که ارتفاعش به حدود 20 متر میرسد از دور توجه بینندگان را به خود جلب میکند ، این آب انبار با قطر 25 متر و عمق 15 متر ، چندین متر مکعب آب باران را در خود ذخیره می کند و در سالهای دور یکی از رموز ماندگاری اهالی در ایام خشکسالی در این منطقه ی کم آب بوده است ،کتیبه ای که بر سردر شرقی آب انبار نصب شده حکایت از ساخت آن در سال 1295هجری قمری دارد. از آنجا که غالب آبهای زیر زمینی در مناطق جنوب قابل شرب نمی باشد ساخت آب انبار به عنوان یکی از مصداقهای خیر، توسط خیرین منطقه صورت می گرفته است و معماری آن خود حکایت دیگر دارد.

آب انبار ها که اغلب از یک حوضچه با سنگ و ساروج و سقفی گنبدی و هرمی شکل از جنس سنگ و گچ یا سنگ و ساروج ساخته می شده ، محل ذخیره آب باران بوده است تا در فصول کم آبی تامین کننده آب شرب مردم باشد. اما تفاوتی که این آب انبار با سایر آب انبارهای جنوب دارد علاوه بر عمر طولانی آن بزرگترین آب انبار مسقف جنوب فارس می باشد. نقل شده است که برای حفر گودال آن از چند گاو نر استفاده می شد و در طول حفاری گاوها در گودال نگهداری و تیمار می شدند و در پایان کار چون امکان بیرون آوردن گاوها نبود در همانجا ذبح و گوشتش بین کارگران تقسیم گردید.